

Rozvoj tělovýchovy a sportu v Předlitavsku v právním rámci spolkových zákonů

Marek Waic

*Univerzita Karlova, Fakulta tělesné výchovy a sportu
Kontaktní e-mail: waic@ftvs.cuni.cz*

Development of Physical Education and Sport of Cisleithania in the Legal Framework of Associations Laws

Abstract:

The study deals with the establishment of the gym associations and sports clubs in the context of the development of associations law. In particular, it focuses on creation of gym associations after the fall of the so-called Bach absolutism. The setting up of these associations was based on imperial decree from 1852. The next upswing of founding of gym organizations and sports clubs in the Cisleithania occurred after the adoption of the December Constitution and was based on the Act on Association Law.

Keywords: Cisleithania; gym associations; sports clubs

Klíčová slova: Předlitavsko; tělocvičné spolky; sportovní kluby

DOI: 10.14712/2464689X.2022.5

Ekonomický vývoj v oblastech, do kterých se postupně koncentrovala průmyslová výroba a byrokracie státních a zemských úřadů, přinesl už v první polovině 19. století postupné změny v sociální stratifikaci obyvatelstva. Zejména příslušníci rychle se vyvíjející střední třídy stojí u zrodu spolkového života, ve kterém hodlali většinou, se silným národním akcentem, naplňovat své zájmy. Zároveň se spolkové hnutí stávalo jednou z cest k dosažení emancipace měšťanských vrstev společnosti.¹ Fenomén spolčování lidí, zejména stejných profesí, známe již z vrcholného středověku, ale v podmínkách průmyslové revoluce a „století nacionalismu“ mění svoji podobu a získává na dynamice. V habsburské monarchii vznikají první zákonné normy vztahující se na spolky již za vlády Marie Terezie. Týkaly se však především tajných spolků, zejména zednářů. Za první spolkový zákon je většinou považován dekret dvorské kanceláře z listopadu 1843, protože vázal povolování

¹ DRAŠAROVÁ, E. *Stát, spolek a spolčování*. [online]. Dostupné na: <http://old.nacr.cz/E-publ/paginac/fulltext/1993/Drasarova.pdf>. [cit. 29.11.2021].

spolku na souhlas úřadů. Dvorská kancelář měla na starost vznikající spolky, jejichž působnost překračovala zemské hranice, a zemské úřady posuzovaly zřízení spolků se zemskou působností.²

Tělocvičné a sportovní spolky a spolkové právo v habsburské monarchii 1848–1918

Požadavky na právo spolčovací, shromažďovací a petiční vytvořily pilíře programu liberální opozice vůči metternichovskému režimu a nechybí ani v petici Svatováclavského výboru císaři z března 1848. Revoluční kvas let 1848–1849 přinesl některé předlohy spolkového zákona, ale žádná z nich nevstoupila v platnost. Krátce po rozpuštění Kroměřížského sněmu vydal mladý panovník dne 17. března 1849 patentem prozatímní spolkový zákon, který byl vynucen liberálními požadavky,³ které prosazovala protiabsolutistická opozice, a který ukládal nepolitickým spolkům nevýrobní povahy pouze ohlašovací povinnost. Uvedený dekret byl po porážce revoluce prakticky zrušen, takže počátky tělovýchovného spolkového života monarchie reálně neovlivnil. Po nezdaru revoluce a nástupu neoabsolutismu, který vešel do dějin jako Bachův absolutismus,⁴ rakouská byrokracie postavila různými dílčími administrativními omezeními rozvoji spolkového života pevnou hráz. Rakouské císařství však i v době neoabsolutismu bylo právním státem, a proto dne 26. listopadu 1852 vydal císař dekret, který je běžně v historické literatuře označován jako spolkový zákon č. 253/1852 ř. z. Platil prakticky po celé monarchii a vztahoval se i na spolky výrobní a akciové.

Pokud bychom chtěli srovnávat tuto právní normu s následně přijatým zákonem z roku 1867, nelze mimo jiné přehlédnout zcela odlišné dikce obou zákonů. Text císařského dekretu je složitý a archaický. Při jeho opakovaném čtení je patrné, že norma vyjadřuje apriorní podezíravost ke spolkovému životu a vícestupňová administrace procesu povolání spolku (zemský úřad, ministerstvo vnitra, v poslední instanci sám císař) je natolik složitá, že s trochou nadsázky bychom mohli císařský dekret nazvat spíše zákonem anti-spolkovým. Je zjevné, že císařský dekret z roku 1852 se spolky, ve kterých by se sdružovali občané na základě společných zájmů a názorové orientace, příliš nepočítal:

„Zvláště jest potřebí takového povolení ke zřízení spolků pro tyto veřejné a obecně užitečné účely:

- a) pro podporu věd a umění;
- b) pro povzbuzení a oživení zemědělství, hornictví a lesnictví, pile živnostenské, obchodu anebo jiných odvětví produkce v jejich obecných vztazích;
- c) pro udržování pravidelného spojení dopravního mezi dvěma nebo více místy po vodě nebo po souši vůbec, pro podniky paroplavební zvláště;
- d) pro stavbu a udržování železnic, mostů, silnic a vodních cest;
- e) pro podniky hornické;
- f) pro kolonisace;
- g) pro ústavy úvěrní;
- h) pro pojišťovny;

² Tamtéž.

³ Tamtéž.

⁴ Alexandr Bach (1813–1893), ministr vnitra v letech 1849–1859, původně přesvědčený liberál, následně loajální byrokrat neoabsolutismu.

- i) pro všeobecné ústavy a zaopatřovací a rentové;
- k) pro spořitelny;
- l) pro zástavní půjčovny (zastavárny);
- m) pro rozšíření spolku s povolením trvajících na zřízení jeho filiálek.“

Tělocvičné spolky spadaly do blíže nespécifikované množiny spolků podle § 22, které podléhaly kuratele císařské byrokracie: „Také všechny ostatní spolky nezahrnuté v §§ 1 a 2 podléhají dohledu státní správy.“ U nich si její představitelé vyhradili: „nahlédati do hospodaření každého spolku, hleděti k tomu, aby šetřeno bylo ustanovení nařízeních při schválení spolku a ... uzná-li se to potřebným, přiděliti spolku zeměpanského komisaři, kterému určí úřad k tomu povolání. Tento komisař má k tomu hleděti, aby spolek nepřekročoval mezi uděleného povolení a ustanovení schválených pravidel společenských.“ Z těchto řádek je patrná snaha o soustavnou kontrolu společenského života.

Paragraf 14 císařského dekretu poskytoval zemským úřadům k zamítavému rozhodnutí při procesu povolování spolku značný prostor:

„Povolení ke zřízení spolku může býti uděleno jen tehdy, jestliže:

- a) účel spolku je dovolen a smí býti podle zákona předmětem spolku,
- b) ti, kdo ucházejí se o povolení, svými osobními poměry, a, kde je potřeb také svými majetkovými okolnostmi uspokojují ve směru řádného výkonu podniku aneb alespoň není tu odůvodněné pochybnosti v příčině sledování zapovězených vedlejších účelů.“⁵

V Praze podle spolkového zákona z listopadu 1852 v období Bachova absolutismu nevznikl spolek, který bychom mohli považovat za čistě tělocvičný či sportovní. Na vině asi nebyla jenom státní kontrola života občanů, ale také skutečnost, že do šedesátých let 19. století anglický sport do střední Evropy nepronikl a tělocvičný život v Praze se omezoval na cvičení pár desítek nadšenců v soukromých tělocvičných ústavech. Ty rakouské byrokracii nevadily, protože fungovaly na stejném principu jako současná komerční zařízení, tj. zájemci o cvičení, Češi i Němci, zde za úplatu tužili tělo pod dohledem placených cvičitelů. Majitelé těchto ústavů se stali průkopníky soustavných tělesných cvičení a spolu s několika cvičiteli, které si museli vychovat, vedli své svěřence, většinou z vyšší a střední měšťanské vrstvy, ale i z řad šlechty, k zálibě v pravidelném pohybu. Dále za pevný roční plat od výboru českých stavů vychovávali ve svých ústavech tzv. stipendisty, tedy učitele na některých školách, na kterých byla zavedena nepovinná tělesná výchova.

Na sklonku roku 1842 byl českými stavy do Prahy z Vídně, kde působil v tělocvičném ústavu svého bratra Alberta, pozván Rudolf Stephany. Tento odchovanec německého nářaďového tělocviku, který se narodil v mateřské zemi turnerství, v Prusku, zřídil na Menším městě pražském v Ledebourském paláci „Soukromý ústav pro gymnastická umění“.⁶ Dobová ani současná literatura nezmiňuje, na základě které právní normy tento první tělocvičný ústav působil. Podobně tomu bylo u dalších privátních tělocvičných ústavů. V soukromém tělocvičném ústavu Rudolfa Stephanyho působil jako cvičitel student práv Adolf Hájek,⁷ jenž v roce 1847 založil Akademický tělocvičný spolek, který měl

⁵ Zákon č. 253/1852 ř. z.

⁶ WAIC, M. *Tělesná výchova a sport ve službách české národní emancipace*. Praha: Karolinum, 2013, s. 14.

⁷ Adolf Hájek se v roce 1867 stal náčelníkem nově vzniklé sokolské jednoty v Chrudimí a od roku 1869 až do své smrti působil v Sokole Kolín.

údajně 80 členů, kteří „pilně cvičili ... a měli heslo: Tužme se“.⁸ V roce 1848, po absolvování právnické fakulty, ho však zavedly povinnosti praktikanta u soudu a následně notáře do Nasavrk, a tím činnost spolku, aniž by Adolf Hájek žádal zemský úřad, resp. České gubernium o jeho povolení, skončila.

Spolkový zákon z roku 1852 zůstal v platnosti také po zrodu konstituční formy monarchie v roce 1860 a 1861. Po propuštění Alexandra Bacha z úřadu ministerstva vnitra se obměnila v tomto resortu část vyšší byrokracie, a především se po přijetí únorové ústavy výrazně změnilo politické ovzduší monarchie a tím i přístup rakouských úřadů k výkladu platného spolkového zákona. Pokud opět srovnáváme obě legislativní normy z let 1852 a 1867, tak vedle již zmíněných rozdílů je spojuje skutečnost, že při aplikaci archaického i moderního zákona byl např. v Praze rozhodující postoj úředníků Pražského místodržitelství, kteří jednali v intencích politiky Ministerstva vnitra. Na příkladu povolování nových tělocvičných spolků, konkrétně Tělocvičné jednoty pražské, můžeme po zavedení konstituce pozorovat ve vstřícnosti Pražského místodržitelství výraznou změnu, která jistě korespondovala s celkovou proměnou postoje rakouské politiky vůči sdružování občanů. Při zdůrazňování pozitivní role zákona z roku 1867 pro rozvoj spolkového života se zapomíná, že počáteční boom povolování spolků umožnila rakouská byrokracie na základě císařského dekretu z roku 1852, což potvrzuje úsloví „kde je vůle, je i cesta“. Po přijetí konstituce se František Josef, podporován svými rádci, rozhodl ukázat spolkovému životu o poznání vlídnější tvář. Dále se můžeme domnívat, že vysocí rakouští úředníci v zásadě měřili všem stejným nebo aspoň podobným metrem a když povolili založení jednoho spolku, tak při dodržení stejných podmínek povolili i zakládání dalších, což vyvolalo obrácený dominový efekt a časový úsek 1861–1867 můžeme z hlediska rozvoje spolkového života v Rakousku označit jako „zlatá šedesátá“.

V Praze čeští a němečtí příznivci tělesných cvičení na vstřícnější státní politiku k dobrovolnému sdružování občanů zareagovali takřka okamžitě. O založení tělocvičného spolku jednali Češi společně s Němci. Nemohli se však shodnout na jednací řeči budoucího společného spolku, protože „údobné němečtí na tom stáli, aby pro udržení svornosti a zamezení různic jednací řeč byla německá“.⁹ K dohodě nedošlo a Němci založili na sklonku roku 1861 Prager Turnverein (Pražský turnerský spolek), který byl při své další činnosti podporován členy německého Kasina,¹⁰ kteří tvořili německou společenskou a zároveň finanční elitu metropole českých zemí.

Češi pochopitelně nechtěli zůstat pozadu. Bratři Grégrové s Miroslavem Tyršem se ujali úkolu vytvořit stanovy budoucího spolku. 17. prosince 1861 podal právník Julius Grégr stanovy na místodržitelství. Už o čtyři dny později udělilo místodržitelství povolení k založení „tělocvičné jednoty pod názvem Tělocvičná jednota pražská“, ale zároveň nařídilo pod kontrolou pražského policejního ředitelství předložené stanovy dopracovat. Požadované změny se týkaly členství žáků, ke kterému úřady vyžadovaly souhlas zákonných zástupců. Dále požadovaly konkretizaci způsobu svolávání valného shromáždění, počet členů výboru a způsob řešení případných sporů ve spolku. Zároveň připsal policejního ředitelství

⁸ Adolf Hájek. In: *Zakladatelé Sokola*. Strojopis. Archiv tělesné výchovy a sportu NM. Cit. podle WAIC, *Tělesná výchova a sport*, s. 14.

⁹ Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 3. O stanovách pražské tělocvičné jednoty. Cit. podle: WAIC, *Tělesná výchova a sport*, s. 17.

¹⁰ Po vzoru všeobecného středoevropského hnutí Kasino vzniklo v první polovině roku 1862.

připomínal povinnost hlásit policejním úřadům uspořádání každého výletu.¹¹ Připomínky, které byly (s výjimkou evidence výletů) veskrze věcného charakteru a směřovaly k větší ochraně samotných členů spolku, Julius Grégr do znění stanov obratem zapracoval. Stanovy Tělocvičné jednoty pražské zdobila srozumitelnost a stručnost: „§ 1. Účelem jednoty jest, aby se pěstoval tělocvik společným cvičením, společnými výlety, zpěvem a šermováním. § 2. Jednota skládá se ze 1. zakladatelů, 2. činných údů, 3. ze žáků.“ Dalších pět paragrafů se týkalo nutných procedurálních záležitostí a složení a pravomoci výboru. Paragraf osm říkal, že „jednací řeč je česká“, paragraf devět „znak jednoty jest sokol v letu“.¹² Na neděli 16. února 1862 tak mohla být svolána do tělocvičny Jana Malypetra v Panské ulici ustavující valná hromada Tělocvičné jednoty pražské.

Zákon z 15. listopadu 1867 č. 134/1867 ř. z. o právě spolčovacím se stal zákonnou normou, která doplňovala tzv. prosincovou ústavu, kterou signoval císař o 36 dní později. Ta se týkala jen Předlitavska, a proto platil také jen v této části monarchie. Spolkový zákon byl přijat v návaznosti na článek 12 zákona, „o všeobecných právech státních občanů pro království a země, zastoupené v říšské radě“, který rakouským občanům zaručoval „právo shromažďovat se a tvořit spolky“. Nový spolkový zákon otevřel další prostor pro rozkvět spolkového života, včetně tělocvičných spolků a nově vznikajících sportovních klubů a svazů. Jeho jednoduchost a srozumitelnost umožnila také skutečnost, že se jím neřídily: „spolky a společnosti, které mají za účel zisk, (banky, pojišťovny, spořitelny, ústavy důchodní, zastavárny)“ a dále se nevztahoval „k řádům a kongregacím duchovním, a ke společenstvům náboženským vůbec“ a „ke společenstvům a pomocným pokladnicím živnostenským“. Reguloval tedy vznik a fungování spolků, ve kterých se spontánně sdružovali občané, aby se mohli věnovat uspokojování svých zájmů a sdílet stejné hodnoty a názory. Ti, pokud chtěli vtisknout spolku právní existenci a ta byla nutná k důležitým úkonům jako např. k vybírání členských příspěvků, předkládali ke schválení Pražskému místodržitelství stanov. V nich nesměli opomenout uvést:

- „a) k čemu se spolek zřizuje, z jakých prostředků, a jak se ty prostředky seženou;
- b) jak se spolek zřídí a jak se bude obnovovat;
- c) kde bude míti spolek sídlo své;
- d) která práva a které povinnosti budou míti členové spolku;
- e) kteří orgánové budou spolek řídit;
- f) čeho potřebí, aby byla usnesení platná, a jak mají býti zřízena všeliká sepsání a vyhlášení, od spolku vydaná;
- g) jak se budou narovnávatí rozepře ze svazku spolkového vzešlé;
- h) kdo bude spolek zastupovatí na venek;
- i) co se má státi, když se spolek rozejde.“

Uvedené podmínky, podle mého názoru, vytvářely rámec pravidel, která přispívala ke stabilní existenci spolku, jeho vnitřní demokracii, a zohledňovala práva jeho členů. Nad bezpečím členské základny zase bděl paragraf 14, který zněl: „Ani členům spolku ani posluchačům není dovoleno, přicházeti do shromáždění se zbraní, čehož aby se nestalo, předseda přihlížeti má.“

¹¹ Národní archiv, f. Sokol Pražský, k. 3. Policejní ředitelství JUDr. Juliovi Grégrovi 24. 12. 1861.

¹² Tamtéž. Stanovy tělocvičné jednoty pražské. Cit. podle WAIC, *Tělesná výchova a sport*, s. 18.

„Vláda zemská“ mohla „ve čtyřech nedělích od podaného oznámení“ vznik spolku podle paragrafu 20 zakázat „byl-li by spolek dle svého účelu nebo dle svého zřízení proti zákonu nebo právu aneb státu nebezpečný“. Zákaz musel být písemný a zdůvodněný. Procesním ulehčením oproti císařskému dekretu bylo, že pokud byrokrati zřízení spolku v uvedené lhůtě nezakázali, tak „může spolek vejíti ve skutek“. V praxi, alespoň u tělocvičných spolků a sportovních klubů, však Pražské místodržitelství předkladatelům spolku v zákonné lhůtě oznámilo, zda stanovы spolku schvaluje, nebo k nim má výhrady, či žádá jejich doplnění. Zatím historiografie sportu nezaznamenala případ, že by místodržitelství vznik tělocvičného, turistického či sportovního spolku přímo zakázalo.

Mechanismus případného rozpuštění spolku vymezoval § 24: „vykročil-li by z oboru působnosti dle statut jemu vyměřeného, aneb nečinil-li by již vůbec dosti tomu, na čem se zakládá právní existence jeho, tedy může býti rozpuštěn...“ Rozhodovati o tom, „má-li spolek rozpuštěn býti, přísluší vůbec řízení zemskému“,¹³ s tím, že proti jeho rozhodnutí se mohli do 60 dnů zástupci rozpuštěného spolku odvolat k Ministerstvu vnitra. V odvolací lhůtě byla činnost spolku pozastavena. Nemnohé příklady rozpuštěných tělocvičných spolků naznačují, že šance na úspěch v odvolacím řízení se rovnala nule. Ministerstvo pravděpodobně svůj zemský úřad zpravidla „podrželo“ a přístup k výkladu spolkového zákona ministra vnitra a místodržícího se nelišil. Místodržící si před podpisem rozpouštěcího dekretu pravděpodobně vyžádal od svých podřízených důkladný a věcný rozklad.

Posouzení, zda je spolek „státu nebezpečný“, což byl podle zákona také důvod k rozpuštění spolku, zůstávalo též plně v kompetenci zemského místodržitelství. Svévole však nepatřila k dominujícím rysům rakouské byrokracie a úředníci, s výjimkou výše uvedené formulace, rozhodovali na podkladě jasného zákona a srozumitelných stanov. Na činnost, kterou členové spolku vyvíjeli nad jejich rámec, zvláště pokud zaváhala politickou angažovaností nebo nacionální agresivitou, však hleděli vysocí rakouští úředníci s krajní nelibostí a hlášení svých podřízených o takovém jednání věnovali značnou pozornost. Domnívám se však, že rozpuštění spolku chápali jako krajní řešení. Uvědomovali si totiž, že sama hrozba zákazu vede u představitelů nacionálních spolků, alespoň těch méně radikálních, k autocenzuře národnostních projevů. V případě Tělocvičné jednoty pražské, která záhy přijala název Sokol pražský, tomu nebylo jinak.

Na ustavující valné hromadě v únoru 1862 byli do čela jednoty zvoleni Jindřich Fügner jako starosta a Miroslav Tyrš, který se stal jeho náměstkem a krátce po založení spolku mu byla vytvořena funkce placeného náčelníka. Měl na starosti vlastní cvičení, včetně výcviku cvičitelů, ale zároveň se mu podařilo vtisknout Sokolu svoji představu o ideovém směřování spolku. M. Tyrš a J. Fügner se názorově střetli s Juliem Grégrem. J. Grégr se domníval, že Sokol pražský v úzkém sepětí s Hlaholem a dalšími vlasteneckými spolky se postaví do služeb českých národně-emancipačních snah tak, jak je formulovala česká nacionální politická reprezentace, konkrétně mladočeši, a bude s nimi úzce spolupracovat. J. Fügner a M. Tyrš zcela souzněli s vlasteneckým posláním Sokola, ale k jeho naplnění chtěli jít vlastní cestou. Idea nadstranictví se teprve rodila, ale starosta i náčelník pražského Sokola rozhodně hájili nezávislost jednoty, pravděpodobně z obavy, aby ji nečekal jepičí život. Poslání sokolské organizace v roce 1871 formuloval v prvním čísle časopisu Sokol ve své stati „Náš úkol, směr a cíl“ Miroslav Tyrš. Vyhlásil, že „Sokol není pro strany,

¹³ Zákon č. 134/1867 ř. z.

ale národ veškerý“, a představil sokolství jako ideu, která má sjednocovat všechny české vlastence bez ohledu na stranickou příslušnost, vyznání, sociální původ a postavení. Ve svém článku píše: „Naše snaha po rozvoji za dovršenou se pokládati nemůže, pokud každý kdo Čech, též Sokolem se nestal.“¹⁴ M. Tyrš, obdivovatel antiky a vyznavač Darwina a Schopenhauera, tvrdí, že malé národy, mají-li obstát v zápase s těmi velkými, musí být lépe připraveny a musí být zcela jednotné.

Vzestup spolků přibrzdilo v českém prostředí zamítnutí fundamentálních článků v roce 1871, které vedlo k celkovému ochabnutí silně národně zabarveného společenského života. Činnost spolků Předlitavska poznamenala i hospodářská krize, která propukla po krachu na Vídeňské burze v roce 1873, přičemž dramatický propad výroby byl také v českých zemích důsledkem zakladatelské horečky šedesátých a začátku 70. let 19. století. Ve světě tělovýchovy výrazně poklesl počet sokolských jednot, které zejména v Čechách po vzoru Sokola pražského rostly v šedesátých letech jako houby po dešti. V letech sedmdesátých jich téměř polovina buď úplně zanikla nebo se změnila na hasičské spolky. Zlepšení situace přineslo až hospodářské oživení v roce 1879 a konec pasivní rezistence části české národní politické reprezentace ve stejném roce. Opětovný vstup části českých poslanců na půdu říšského sněmu a jejich „drobečková“ politika přispěla také k oživení sokolského hnutí, které potvrdila slavnost konaná v červnu 1882 na počest 20. výročí založení Tělocvičné jednoty pražské, která vešla do dějin jako první sokolský slet.

Od osmdesátých let 19. století měly rakouské úřady v českých zemích plně ruce práce s vyostřováním česko-německých vztahů, které způsobila radikalizace češství i němectví v celém Předlitavsku. Policejní úředníci sledovali zejména sokolské a turnerské spolky, které se svým nacionálním posláním nijak netajily. V zásadě postupovali nestranně a svými dílčími opatřeními, která směřovala proti prezentaci okázalé národní (v případě sokolů také všeslovanské) symboliky při veřejných vystoupeních obou organizací, cílili zejména na zachování veřejného pořádku a zabránění násilným střetům.

Turnerské jednoty se ve spolupráci s pěveckými spolky staly nejsilnějšími nositeli všenněmecké identity. Jejich velkoněmectví sledovala rakouská byrokracie se stoupajícím znepokojením a úřady např. zakazovaly užívání říšských černo-červenozlatých barev na vlajkách a dalších symbolech turnerských spolků. V Praze, kde v osmdesátých letech již převládal český živel, postupovaly při povolování veřejných cvičení a průvodů poněkud přísněji vůči turnerům než vůči sokolům.¹⁵ Turneři, podobně jako sokolové, stáli v první linii fyzické obrany své národní identity a násilný střet mohla zažehnout právě jiskra pokusu o zmaření národní rozpínavosti jedné ze stran. Pražské místodržitelství i policejní ředitelství se proto snažilo omezit turnerská veřejná vystoupení, aby případným incidentům zabránilo. Jinak postupovaly úřady v oblastech s převahou německého obyvatelstva, kde naopak byli členové sokolských jednot ve výrazné menšině, a proto protesty proti turnerským slavnostem nepřicházely v úvahu.

Pokud v prostředí metropole českých zemí pozorujeme nechuť k povolování turnerských vystoupení, ani v nejmenším to neznamená, že činnost sokolů policejní úředníci pozorně nesledovali a také neuplatňovali vůči sokolům dílčí zákazy, které měly za cíl

¹⁴ TYRŠ, M. Náš úkol, směr a cíl. *Sokol*, 1871, 1, s. 1.

¹⁵ Blíže BRAND, H. H. Německé turnerské jednoty v Praze v pozdní době habsburské monarchie (1861–1914). In: WAIC, M. (ed.). *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu*. Praha: Karolinum 2004, s. 23–53.

omezit okázale projevy češství a slovanské vzájemnosti. Netýkalo se to jen tuzemsku. V červnu 1889 se sokolové zúčastnili mezinárodní tělocvičné slavnosti v Paříži, pořádané Uníí francouzských tělocvičných spolků. Samo Ministerstvo vnitra 31. května 1889 zakázalo „korporativní a demonstrativní“ vystoupení sokolské obce, protože „stanovy České obce sokolské platí jen pro Čechy“ a ne v zahraničí. Ministerstvo vyjádřilo souhlas pouze s tím „pak-li jednotliví Sokolové cestu do Paříže nastoupnou a tamtéž závodu tělocvičných se zúčastní“. Sokolové se museli zúčastnit, alespoň *de iure*, pařížských závodů jen jako jednotlivci.¹⁶ V roce 1901 povolilo místodržitelství IV. Všesokolský slet jen s řadou omezení: zákaz hraní cizích hymen, uvítání zahraničních hostů jen na důvěrné schůzi s jmenovitě pozvanými hosty, účast hostů jen na cvičeních a závodech. Přípis Pražského policejního ředitelství zdůrazňoval, že: „Politické řeči v žádném z oznámených podniků vůbec prosloveny býti nesmí.“¹⁷

Sokolské organizaci v Praze pomáhalo to, že v jejím čele stáli většinou zkušení právníci se značným politickým vlivem. V listopadu 1865 náhle zemřel Jindřich Fügner. Vedení Sokola pražského se v roce 1872 ujal jeho zakládající člen, jednatel a náměstek Jindřicha Fügnera Tomáš Černý, který v této funkci setrval deset let, až do svého zvolení pražským primátorem.

V listopadu 1889 byly schváleny stanovy zastřešující organizace sokolských jednot v Čechách – České obce sokolské (ČOS) – a v únoru následujícího roku se konala její zakládající valná hromada. Starostou sokolské obce byl zvolen další vlivný pražský advokát, který se v roce 1897 stal druhým „sokolským“ pražským primátorem, Jan Podlipný. V roce 1892 se moravské jednoty sdružily do Moravsko-slezské obce sokolské a v roce 1904 ministerstvo vnitra povolilo sjednocení obou obcí do České obce sokolské, která zastřešovala sokolské spolky ze všech českých zemí. Nikdo jiný než Vídeň sjednocení povolit nemohl, protože podle paragrafu 11 platného spolkového zákona: „Měl-li by se zřídit spolek, který chce prostředkem spolků vedlejších v několika zemích činným býti, aneb chtěly-li by se mezi sebou spojit spolky, které jsou zřízeny v několika zemích, přísluší ministerium záležitostí vnitřních konati vše to, co přivedeno v §§ 4 až do 10, jemuž se mají tedy také náležitá oznámení učiniti.“¹⁸ V čele sjednocené ČOS vystřídal Jana Podlipného v roce 1905 Josef Scheiner. Obratný právník, neúnavný organizátor sokolského života, který vytvářel „sokolskou politiku“ od konce osmdesátých let, dokázal udržet čím dál sebevědomější a okázalejší projevy sokolského vlastenectví v intencích spolkového zákona. Sokolové sice často bruslili po tenkém ledě, ale právní obratnost a politický přehled Josefa Scheinera ochránily ČOS před zákazem až do světové války.

Turnerská i sokolská organizace v posledním decenniu 19. století již jasně dominovala spolkovému životu obou národů. Sokolská organizace před vznikem ČOS v roce 1888 čítala v Čechách a na Moravě 184 jednot, které měly 21 681 mužů. Ke konci osmdesátých let 19. století začaly sokolské jednoty organizovat také dorost a žactvo a od 90. let přijímaly do sokolských řad také ženy. V roce 1913 vykazovaly sokolské statistiky 1182 jednot, 128 097 mužů a žen, 20 121 dorostenců a dorostenek a 43 229 žáků a žaček.¹⁹

¹⁶ Cit. podle: WAIC, *Tělesná výchova a sport*, s. 62.

¹⁷ Cit. podle: WAIC, M. a kol. *Sokol v české společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta tělesné výchovy a sportu, 1996, s. 89.

¹⁸ Zákon č. 134/1867 ř. z

¹⁹ WAIC a kol., *Sokol v české společnosti*, s. 63.

Antisemitský turnerský kraj Deutsch-Österreich, o kterém ještě padne zmínka, čítal v roce 1912 800 jednot s 95 000 příslušníky.²⁰ Význam turnerského a sokolského hnutí spočíval v tom, že představovalo značnou sílu a proto činnost sokolů i turnerů rakouské úřady pečlivě monitorovaly, ale plošný zákaz jednoho či druhého hnutí, mimo jiné z legislativních důvodů, prakticky nepřicházel v úvahu. Jednotlivé sokolské a turnerské jednoty byly suverénními spolkami se svými stanovami, byť většinou přijaly vzorové znění stanov doporučené ústředím. Rakouské úřady by při volbě represe musely zakazovat každou jednotu zvlášť.

Turnerské, podobně jako sokolské, jednoty vznikaly v českých zemích od 60. let 19. století a po přijetí spolkového zákona v roce 1867 proces jejich zakládání akceleroval. Rok 1867 také přinesl první pokusy o regionální sdružování turnerských jednot jak v Rakousku, tak v českých zemích, které se se vstřícností rakouské byrokracie neseťkaly. Můžeme se jen dohadovat, že hlavní příčinou negativního postoje ministerstva vnitra byla, podobně jako později v 80. letech při vytváření ústřední organizace sokolských jednot, neochota dovolit centralizaci turnerského hnutí, což by ho významně posílilo. Vedení ministerstva mělo výhrady k tomu, že členy budoucí zastřešující organizace měly být pouze německé jednoty s jedinou úřední řečí, tj. němčinou, což postrádalo logiku. Jiné turnerské spolky než německé neexistovaly a další úřední řeč by jim byla evidentně k ničemu. Iniciativy se ujal vídeňský výbor, který asi mohl na domácím ministerstvu účinněji lobovat a po opakovaném přepracování stanov, které byly schváleny v roce 1868, vznikl turnerský kraj Deutsch-Österreich, který sdružoval turnerské jednoty v rakouských a českých zemích. Ve stejném roce byla vytvořena zastřešující organizace všech turnerských spolků z německých zemí i Předlitavska Deutsche Turnerschaft (DT), do které Deutsch-Österreich vstoupil jako patnáctý kraj. Právní ukotvení členství kraje stávající literatura neuvádí. Domnívám se, že se jednalo o příslušnost k DT pouze *de facto*, tj. účastí na celoněmeckých turnfestech (slavnostech), jejichž součástí byla také jednání o organizačních a ideových záležitostech Deutsche Turnerschaft. *De iure* 15. kraj členem DT být nemohl, protože právně existoval jen v předlitavské části podunajské monarchie a v jeho stanovách nemohlo být zakotveno členství ve spolkovém svazku jiného státu.

Vedení kraje ovládli liberálové, ale s nástupem antisemitismu za hospodářské krize v druhé polovině sedmdesátých let se začalo jejich suverénní postavení v čele předlitavské turnerské organizace hroutit. Počátkem 80. let už byly síly liberálů a německých nacionálů vyrovnané. Nacionálové se stali stoupenci myšlenek George Rittera von Schönerera,²¹ a to včetně antisemitismu. Prapor tohoto směru vztyčili vídeňští turneři následování představiteli turnerských spolků z Čech. Stále více jednot přijímalo do svých stanov árijské paragrafy, většinou v tzv. mírnější podobě, tzn., že spolek si odhlasoval nové znění stanov, které Židy výslovně nevyklučovalo, ale dovolovalo nové členství jen Němcům árijského původu.

²⁰ ŠINKOVSKÝ, R. Turnerské hnutí v českých zemích od svých počátků do roku 1918. In: WAIC, M. a kol. *Německé tělovýchovné a sportovní spolky v českých zemích a Československu*. Praha: Karolinum 2008, s. 35.

²¹ George Ritter von Schöner (1842–1921), německo-nacionální, protikatolický a antisemitský politik a poslanec v rakouské Říšské radě, spoluautor tzv. Lineckého programu (1882) a politické formace Všeněmecké sjednocení. Byl zastáncem těsné spolupráce s Německem a sjednocení všech etnických Němců.

Liberální vedení DT se zaváděním takovýchto ustanovení rozhodně nesouhlasilo mimo jiné proto, že Židé, kteří se cítili býti Němci jiného vyznání, patřili k zakládajícím členům turnerských jednot. Arizaci XV. kraje však zabránit nemohlo. V roce 1901 přijali delegáti krajského sjezdu nové stanovy, ve kterých se árijský paragraf objevil v mírnější podobě: „Krajskými jednotami se mohou stát pouze ty, které za své členy přijmou jen Němce (árijského původu).²² Turnerské hnutí v rakouských a českých zemích se rozštěpilo, ale liberálové tvořili výraznou menšinu. Liberální turnerské spolky z Rakouska a českých zemí však zůstaly členy DT a na protest proti tomu arizovaný XV. kraj v roce 1904 z Deutsche Turnerschaft vystoupil.

Rakouská byrokracie zavádění árijských paragrafů nebránila, což lze vysvětlit přirovnáním, že lehce přehradit se dá potok, ale ne velká řeka. V Rakousku, zejména ve Vídni a oblastech, které byly později nazvány sudetoněmeckými, se hladina vyhraněného německého nacionalismu ve spojení s antisemitismem prudce zvedla, a navíc mírná podoba árijského paragrafu mohla být interpretována jako nediskriminační. Rakouští úředníci pravděpodobně dobře věděli, o co se jedná, ale praktičtější bylo se tvářit, že jde o interní spolkovou záležitost, která není v rozporu s literou ani duchem zákona o právu spolčováním.

V českém prostředí, tedy i v sokolských jednotách, antisemitismus neabsentoval. Nestal se však interním problémem vůdčí sokolské jednoty Sokola pražského ani ČOS, což mělo své historické kořeny. Jak už bylo zmíněno, otcové zakladatelé dali sokolské organizaci do vínku, „že Sokol není pro stavy, ale pro národ veškerý“, přičemž vymezení češství spočívalo v oddanosti programu české národní, kulturní a politické emancipace. Jinak tomu být ani nemohlo, vždyť nadšený obdivovatel Garibaldiho, samouk, liberál a volnomyšlenkář Jindřich Fügner patřil k pražské německé obchodní nobileté a jeho čeština měla k dokonalosti daleko. Také Miroslav Tyrš byl rodem Němec.²³ Na konci osmdesátých let pronikání antisemitismu do sokolského hnutí, alespoň v legislativní podobě, zabránil už zmíněný Josef Scheiner. K posílení své autority v sokolském hnutí obratně využíval fakt, že od roku 1881 spolupracoval s M. Tyršem na vydávání časopisu Sokol a stal se na sklonku Tyršova života jeho pravou rukou. Josef Scheiner byl členem spolku Volná myšlenka²⁴ a po vzniku Československa se stal spoluzakladatelem zednářství v nové republice.²⁵ Odpůrcům antisemitismu v Sokole pochopitelně hrála do karet skutečnost, že většina Židů v českých zemích se z historických, jazykových i praktických důvodů hlásila spíše k německé než české národnosti.

Prvním pražským spolkem, který byl roce 1857 založen na základě císařského dekretu z roku 1852 a který můžeme považovat částečně za sportovní, byl podle Soupisu pražských

---

²² Cit. podle ŠINKOVSKÝ, *op. cit.*, s. 25.

²³ Miroslav Tyrš se narodil 17. září 1832 německy mluvícím rodičům a byl pokřtěn jako Friedrich Emanuel Tirsch.

²⁴ Volná myšlenka byla výrazem liberálního myšlení konce 19. a počátku 20. století. Její česká sekce vznikala v letech 1904–1905 a osobnosti, které se k tomuto hnutí hlásily, spojoval ateismus, a to od pouhého požadavku odluky církve od státu až po jeho radikálnější podobu.

²⁵ Josef Scheiner v roce 1919 stanul v čele nově vzniklé zednářské lóže Fügner, do které postupně vstoupili další členové vedení ČOS.

spolků na základě úředních evidencí z let 1895–1990²⁶ Verein zur Hebung der Pferdezzucht und für Pferderennen im Königreiche Böhmen (Spolek pro povznesení chovu koní a dostihy v českém království). Archivní materiály spolku se však dochovaly až z doby výrazně pozdější, a proto o jeho činnosti do první světové války mnoho nevíme. Můžeme se jen dohadovat, že úřady povolily založení spolku ještě za Bachova absolutismu, protože se jednalo o šlechtickou zábavu navíc spojenou s „obecně užitečným účelem“. První dostih konaný v souvislosti s parforsními hony, které přivedl do Čech jejich nadšený příznivec a účastník Oktavián Kinský, se uskutečnily již v roce 1836 v Chlumci nad Cidlinou.²⁷

V roce 1868, tedy již po naplnění litery zákona „o právu spolčovacím“ z roku 1867, byl založen Eisclub Regatta. Doslova lední klub Regatta byl veslařským a bruslařským spolkem. Jeho členové od jara do podzimu veslovali a v zimě po zamrznutí Vltavy bruslili. Členy Regatty se stali Němci i Češi, kteří spolu trénovali a závodili do roku 1875, kdy Češi odešli a založili Český klub veslařský a bruslařský. Příčinou jejich odchodu pravděpodobně nebyly čistě nacionální důvody, ale spíše spor o tom, kdo bude mít v klubu hlavní slovo. Další veslařské a sportovní kluby jiných sportů pak vznikaly jako ryze české nebo německé.

Veslaři patřili v českých zemích k prvním sportovcům, kteří se spolkově organizovali. České kluby nalezneme od Jindřichova Hradce přes Prahu, Mělník, až po Roudnici nad Labem. Odtud už Labe ovládli němečtí veslaři – Litoměřice (zal. 1885), Ústí nad Labem (zal. 1874), Děčín (zal. 1873). Sportovní kluby, včetně veslařských, se také šikovaly pod praporem národně-emancipačních snah, ale vedle národní se ve sportu zrodila nová, stejně silná identita, a to klubová. Ta mohla dokonce, pod vlivem konkrétních okolností, poněkud převládnout nad identitou národní. K vyznavačům bojovného nacionalismu patřili veslaři z německých klubů na Labi, především z Litoměřic. Již název klubu Germania tomu napovídá. K radikalizaci Germanie pravděpodobně přispěla skutečnost, že doba vzniku klubu spadá do první poloviny 80. let, jež je plná ostrých nacionálních střetů Čechů a Němců. Vlajka Germanie se skvěla velkoněmeckými barvami, nad čímž tentokrát rakouské úřady přivřely oči. Národní sebevědomí německých labských veslařů posilovala také blízkost říšských Němců a účast na regatách hlavně v Pirně a Drážďanech.

V Praze se naopak německé spolky nalézaly stále ve větším „českém národním obklíčení“ a stahovaly se spíše do defenzivy. V roce 1901 rozhodl Rakouský veslařský svaz o bojkotu českého veslování, neboť zakazoval německým klubům, členům rakouského svazu, aby se zúčastňovaly závodů organizovaných českými veslaři. Na bojkot českého veslování paradoxně nejvíce doplácel nejstarší veslařský klub v českých zemích – pražská německá Regatta. V Praze na závody nemohla, protože zde je vypisovaly české kluby, a z technických, finančních a termínových důvodů její lodě byly schopny pouze tak jednou za rok vyrazit na závody do Drážďan, kde nic nevyhrály. Trénink je pro dobrý výkon nezbytný, ale pro vítězství je stejně důležitá závodní zkušenost a ta pražským Němcům, kteří se chápali vesel, chyběla. Usilovali proto o odvolání bojkotu a tvrdili, že oni jsou stejně dobří Němci jako labští veslaři, ale že do sportu národní bariéry nepatří. Naopak

²⁶ LAŠTOVKA, M. – LAŠTOVKOVÁ, B. – RATAJ, T. – RATAJOVÁ, J. – TŘIKAČ, J. *Pražské spolky*. Praha: Scriptorium, 1998.

²⁷ VOTAVOVÁ, Š. *Dostihový sport a česká společnost*. Bakalářská práce. UK FF. Praha, 2012, s. 15.

zdůrazňovali, že kvalita národa se má ukázat v národnostně otevřené sportovní soutěži. Většinou, která ovládala rakouský veslařský svaz, však vyslyšení nebyli.

Na sportovní spolky rakouská byrokracie příliš nedohlížela a občasná nacionálně-radikální vystoupení jejich členů většinou přehlížela. Rakouští úředníci nepatřili při aplikaci právních norem k vyznavačům právního purismu. Přesné dodržování zákona pro ně nebyl účel an sich. Aplikace spolkového zákona po pádu Bachova absolutismu byla pro rakouské úředníky především nástrojem k zachování veřejného pořádku a zabezpečení občanského soužití. Sportovní spolky s počtem členů čítajících většinou spíše desítky než stovky a neustálým meziklubovým hašteřením nepředstavovaly pro zachování absolutistického řádu a veřejného pořádku významnější nebezpečí, a proto omezování jejich činnosti nestálo za námahu.

Po vypuknutí první světové války se dalo očekávat, že rakouské úřady budou respektování litery spolkového zákona kontrolovat o poznání přísněji. Především sokolové se právem obávali, že z důvodů idey všeslovanské vzájemnosti, kterou vyznávali, působení sokolských cvičitelů v Rusku a častých kontaktů s francouzskými gymnasty padne na sokolskou organizaci stín podezření z vlastizrady. Po vypuknutí války představitelé ČOS chtěli zachovat existenci své organizace, ale zároveň nehodlali verbálně, ani jinak, podpořit válečné úsilí Rakouska-Uherska. Proto projevy loajality omezili výhradně na charitativní činnost a vyzvali své členstvo při veřejných i neveřejných projevech k maximální zdrženlivosti. Nepomohlo to. Ministerstvo vnitra „nařídilo výnosem ze dne 24. listopadu 1915 čís. 25037 M.I. na základě § 24 a 25 odst. 1 zákona ze dne 15. listopadu 1867 čís. 134 ř. z. rozpuštění spolku Česká obec sokolská“.²⁸ Nutno říci, že podezření, že sokolové vyvíjejí vůči monarchii podvratnou činnost, bylo oprávněné. V srpnu 1914 vznikla ve Francii česká vojenská skupina Nazdar, která byla později zařazena do francouzské armády jako setnina cizinecké legie a její vznik iniciovalo vedení pařížského Sokola. Starosta ČOS Josef Scheiner patřil k zakládajícím členům tzv. Mafie. Policisté ho zatklí 21. května 1915, ale po dvou měsících byl z vazby pro nedostatek důkazů o podvratné činnosti propuštěn. Po rozpuštění ČOS zůstala existence žup a většiny jednot zachována, protože, jak už bylo připomenuto, byly samostatnými právními subjekty s vlastními stanovami. Vedení rozpuštěné obce je dále řídilo prostřednictvím časopisu Sokol, který vydával Sokol pražský.

Závěr

Vznik a vývoj tělocvičných a sportovních spolků v rámci spolkového zákonodárství v předlitavské části podunajské monarchie potvrzuje skutečnost, že výklad zákona je stejně důležitý jako jeho litera. Za první spolkový zákon rakouského mocnářství je považován císařský dekret z roku 1852, podle kterého však např. v Praze nebyl v padesátých letech ustaven žádný tělocvičný spolek. Po pádu tzv. Bachova absolutismu od začátku 60. let vzniklo velké množství spolků s podobnými stanovami jako podle pozdějšího zákona z roku 1867, včetně tělocvičných. Sportovní kluby vznikaly již podle spolkového zákona z roku 1867, který byl drobnou součástí zákonodárského úsilí císařské legislativy, která měla umožnit zásadní modernizaci Předlitavska. Tato na svou dobu velmi pokroková a přehledná právní norma umožnila další rozmach spolkového života.

---

²⁸ WAIC a kol., *Sokol v české společnosti*, s. 96.

Za první světové války se uzavřel první poločas dějin tělocvičného a sportovního života posuzovaného optikou spolkového práva. Druhý zahájila byrokracie tzv. první republiky, protože její legislativa zákon o právě spolčovacím z roku 1867 takřka beze změny přijala. Pro kontrolu činnosti spolků sloužil československým úředníkům stejně dobře jako jejich monarchistickým předchůdcům. Také cíl jeho aplikace byl totožný. Úřednický aparát nově vzniklého státu sledoval spolky, které upadly do podezření z tzv. protistátní činnosti na základě svého politického zaměření. Na základě paragrafů spolkového zákona pak mohl omezit jejich činnost nebo nařídít jejich rozpuštění.

